

PAAUGLIŲ, GYVENANČIŲ GLOBOS INSTITUCIJOSE IR PILNOSE ŠEIMOSE, KOGNITYVINIŲ STRATEGIJŲ IR ELGESIO BEI EMOCINIŲ PROBLEMŲ YPATUMAI

Doktorantė Kristina Samašonok

Šiaulių universitetas, Specialiosios pedagogikos fakultetas,
Socialinės pedagogikos ir psichologijos katedra
P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai
Telefonas 8 614 69948
Elektroninis paštas samasonok@one.lt

Prof. dr. Rita Žukauskienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, LT-10110 Vilnius
Telefonas 8 5 2740609
Elektroninis paštas rzukausk@mruni.lt

Prof. habil. dr. Vytautas Gudonis

Šiaulių universitetas, Specialiosios pedagogikos fakultetas, Specialiosios pedagogikos katedra
P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai
Telefonas 8 (41) 595734
Elektroninis paštas spk@cr.su.lt

Santrauka

Straipsnyje teoriniu aspektu aptariami veiksniai, nulemiantys globos namų auklėtinių prosocialaus elgesio trūkumą bei disfunkcionalių (neadaptivių) kognityvinių ir elgesio strategijų vyravimą, taip pat analizuojami tėvų globą praradusių ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių problemų bei kognityvinių ir elgesio strategijų įvėrių lygių skirtumai. Šio tyrimo tikslas – nustatyti, kokie yra be tėvų globos likusių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų bei elgesio ir emocinių problemų ypatumai ir skirtumai, lyginant juos su paaugliais, gyvenančiais pilnose šeimose. Tyrime dalyvavo 11–17 metų paaugliai, gyvenantys globos namuose ($n=215$) ir pilnose šeimose ($n=223$). Elgesio ir emocinėms problemoms nustatyti naudotas Jaunuolių Klausimynas (YSR 11/18). Paauglių taikomoms kognityvinėms ir elgesio strategijoms įvertinti naudotas Strategijų ir atribucijų klausimynas (SAQ), nustatantis strategijas siekių ir socialiniame kontekste.

Tyrimo rezultatai parodė, kad globos institucijose gyvenantiems paaugliams būdingas aukštesnis nerimastingumo lygis, globotiniai pasižymi aukštesniu nei pilnose šeimose gyvenantys paaugliai socialinių ir dėmesio problemų, nusišalinimo bei agresyvaus ir delinkventinio elgesio įvėrių lygiu. Globos institucijose gyvenantiems paaugliams būdinga dažniau taikyti neadaptivias kognityvines ir elgesio strategijas: jie mažiau linkę siekti kitų žmonių socialinės paramos, vengia socialinių situacijų, mažiau jaučiasi nerimastingai bei mažiau tikisi sėkmės bendraudami. Globotiniai dažniau taiko elgesio būdus, trukdančius įsitraukti į bendravimą. Su abiem tėvais gyvenantys paaugliai labiau tikisi sėkmės ir nėra susirūpinę dėl galimų nesėkmių siekiant tikslų, o susidūrę su sunkumais daugiau laiko linkę praleisti analizuodami įvairius sprendimus, taip pat dažniau taiko užduoties įveikimo strategiją ir laimėjimų, ir socialiniame kontekste.

Gyvenančių globos institucijose paauglių grupėje adaptivios ir neadaptivios strategijos susijusios su nerimu, atsiribojimu, socialinių ir dėmesio problemų požymiais, taip pat su agresyviu delinkventiniu elgesiu. Globos namų auklėtinių dažniau taikomos disfunkcionalios (neadaptivios) kognityvinės ir elgesio strategijos bei stipriau išreikštos elgesio ir emocinės problemos gali būti sietinos su neigiama ankstyva patirtimi, prosocialaus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumu, socialinės patirties stoka bei gyvenimu globos institucijose.

Pagrindinės sąvokos: globos namų auklėtiniai, funkcionalios (adaptivios) ir disfunkcionalios (neadaptivios) kognityvinės ir elgesio strategijos, elgesio ir emocinės problemos.

Ižanga

Vaikų, netekusių tėvų globos, socialinės adaptacijos ypatumų, pasirengimo savarankiškam gyvenimui temos vis dažniau atsiduria pedagogikos, psichologijos bei kitų mokslo krypčių mokslininkų bei praktikų dėmesio centre. Pastaruoju metu pagausėjo tyrimų, kuriais siekiama nustatyti, kokią įtaką vaiko fizinei bei psichinei sveikatai turi atskyrimas nuo tėvų ir sudaromos augimo bei raidos sąlygos globos institucijose. Daugelio mokslininkų (Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998, Прихожан, Толстых, 2005) tyrimų rezultatai liudija, kad globos namuose gyvenantys vaikai ir paaugliai pasižymi menkesniu kompetencijos lygiu, ateities tikslų neapibrėžtumu, emocinio vystymosi sulėtėjimu, socialinių įgūdžių ir pažintinio aktyvumo stoka, elgesio problemomis labiau, nei tai būdinga su abiem tėvais gyvenantiems vaikams ir paaugliams. Šiuos problemas pasireiškimo skirtumus A. M. Prichožanas ir N. N. Tolstych (Прихожан, Толстых, 2005) aiškina skirtingų augimo sąlygų bei ankstyvos neigiamos patirties buvimu. Nepatyrę tėvų meilės vaikai gali būti nepajėgūs kurti teigiamus santykius su kitais žmonėmis, jiems trūksta konstruktyvaus bendravimo įgūdžių ir prosocialaus elgesio pavyzdžio (Bowlby, 1980). Netinkamos augimo sąlygos šeimoje, nepalankiai susiklosčiusios aplinkybės globos institucijose trukdo išsiugdyti prosocialų elgesį bei socialinius įgūdžius, o tai apsunkina adaptyvų ir efektyvų funkcionavimą visuomenėje. Taigi globos namų auklėtinių grupė šiandienos visuomenėje įgyja išskirtinę reikšmę jau vien todėl, kad jie, kaip socialinė grupė, yra mažai socialiai savarankiški, pasižymi žemu socialiniu ir psichologiniu adaptyvumu, todėl dabar labiau nei bet kada reikia rūpintis jaunąja karta, ypač ta jos dalimi, kuri integruodamasi į visuomeninį gyvenimą susiduria su rimtais sunkumais.

Atsižvelgiant į teorinį ir praktinį temos aktualumą, remiantis įvairių šalių mokslininkų atliktais tyrimais, analizuojami svarbiausi globos namų auklėtinių nepageidautiną adaptaciją lemiantys veiksniai ir siekiama atskleisti priežastis, nulemiančias prosocialaus elgesio trūkumą, disfunkcionalių (neadaptyvių) kognityvinių ir elgesio strategijų vyravimą. Globos namų auklėtinių adaptacijos sunkumus nulemiančių veiksnių žinojimas padėtų daryti moksliskai pagrįstus sprendimus su globotiniais dirbantiems specialistams, taip pat rengiant globos namų auklėtinių adaptacijos sunkumų prevencijos programas, vykdant ugdymo procesą bei formuojant globotinių įgūdžius, o tai padėtų tėvų globos netekusiems vaikams ir paaugliams lengviau prisitaikyti visuomenėje.

Institucinė globa

Lietuvoje į globos institucijas vaikai ir paaugliai patenka dėl įvairiausių priežasčių: netekę tėvų, dėl jų sunkios ligos, asocialios (nedarnios) šeimos, tėvų atsisakymo globoti vaikus, apribotų arba atimtų tėvystės teisių, nesirūpinimo vaiku, jo nepriežiūros ir kt. Atiduodant valstybinės globai, vaiką siekiama atskirti nuo destruktivios socialinės aplinkos ir užtikrinti jo ugdymą bei sveikatos priežiūrą. Gyvenant globos institucijoje, nutraukiami emociniai ryšiai su tėvais (ypač su motina), o jie yra svarbūs vaiko prierašumo bei saugumo jausmų, pasitikėjimo aplinka formavimuisi (Прихожан, Толстых, 2005, Bowlby, 1980, Dadds, Heard, Rapee, 1990). Pirmosios socialinės raidos apraiškos prasideda kartu su kūdikio saugumo jausmo stiprėjimu, su socialinių ryšių plėtimusi. Dauguma mokslininkų (Dadds, ir kt. 1990, Bowlby, 1980) pabrėžia šeimos narių tarpusavio santykių kokybę, nuo kurios priklauso vaiko pasaulio pažinimo lygis, bendravimo su kitais ypatumai, gebėjimas užmegzti ir išlaikyti sėkmingus socialinius santykius su aplinkiniais. Tyrimų rezultatai parodė, kad gyvenimas atskirai nuo tėvų sukelia rimtų ir ilgalaikių padarinių, apriboja galimybę išmokti elgtis socialiai priimtinais būdais, nulemia netinkamo elgesio stiprėjimą, stabdo socialinių įgūdžių raidą, o tai lemia ryšių su aplinkiniais kokybę, sumažina prisitaikymo prosocialioje grupėje galimybes. Jau seniai nustatyta, kad gyvenimas globos namuose, internatuose ir panašiose institucijose neigiamai veikia ugdytinio raidą. Neretai institucija tarsi fiziškai atskiria globotinį nuo visuomenės, sudaro nepakankamas sąlygas socialiniams ir buitiniams įgūdžiams įgyti, diktuoja savas vidaus taisykles (Kadushin, Martin, 1980). Mokslininkų teigimu, „uždarą“ tipo mokymo ir auklėjimo įstaigų auklėtiniai turi emocinių pažeidimų, jiems būdingas žemas sąvęs reguliavimo lygis, silpnas pažinimo aktyvumas, neretai formuojasi „izoliuotas“ asmenybės tipas.

Valstybinė globa yra griežtai reglamentuota, per mažai dėmesio skiriama ugdymo procesui, socialinių įgūdžių formavimui, apsiribojama tik vaikų priežiūra, instrukcijų, nurodymų perdavimu ir fiziologinių poreikių (maisto, šilumos, miego) patenkinimu (Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988). Dažnai auklėtinių ir personalo bendravimą reguliuoja institucinė rutina; vaikai menkai skatinami bendrauti, o į jų pačių pastangas bendrauti reaguojama nurodymais arba tik būtiniausia pagalba (Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998). Be abejonės, tokios augimo sąlygos turi neigiamos įtakos ir kognityvinei, ir psichosocialinei auklėtinių raidai ir neadaptyvių atribucijų susiformavimui, skurdina globotinių emocijas, ugdo socialinį abejingumą, pasy-

vumą, nepasitikėjimą savimi ir kitais. Gana griežtai ribota egzistencijos erdvė uždaroje institucijoje sumažina sąveikos su visuomene bei joje vykstančiais procesais galimybes, formuoja inkapsuliacijos (globotinių izoliavimą institucijose nuo visuomenės) reiškinį. Globotinių gyvenimas vienodomis sąlygomis, jų veiklos reguliavimas taisyklėmis, formalūs santykiai, personalo ir auklėtinių vaidmenų ryškus atskyrimas blokuoja pastarųjų savarankiškumą, sukelia dezadaptaciją. Taigi vaiko atskyrimas nuo šeimos ir apgyvendinimas globos institucijoje nėra vienas geriausių būdų siekiant išspręsti šią opią problemą, tačiau tai, deja, šiuo metu yra viena iš priemonių, apsauganti vaiką nuo smurto, prievartos, nepriežiūros, moralinio bei fizinio žalojimo, elgetavimo, prostitucijos ir panašių reiškinių.

Kognityvinės ir elgesio strategijos

N. Cantoriaus (1990) teigimu, kognityviniu požiūriu asmenybę sudaro kognityvinės schemos, tikslai ir strategijos. Kognityvinė schema – tai iš asmeninių patirčių susiformavęs mintinis planas, padedantis interpretuoti situaciją ir numatyti įvykius bei jų padarinius. Kognityvinės schemos nukreipia žmogaus dėmesį į tam tikrus gyvenimo ir patirties aspektus, o vėliau, remiantis jau turimomis kognityvinėmis schemomis, pasirenkamos strategijos, padedančios pasiekti tam tikrus tikslus (Cantor, 1990, Onatsu – Arvilommi, Nurmi, 2000). Pasak S. Eroneno (2000), kognityvinės strategijos yra latentinės mentalinės, atmintyje saugomos struktūros, kurias suaktyvina tam tikra situacija arba užsibrėžtas tikslas. J. E. Nurmi, T. Onatsu ir T. Haavisto (1995) teigimu, žmogaus sugebėjimą susidoroti su įvairiausiais sunkumais ir problemomis lemia jo mąstymo būdas ir atitinkamas elgesys tam tikrose situacijose, pasirenkamas siekiant įgyvendinti sau reikšmingus tikslus.

J. E. Nurmi su bendraautorais (1995), aprašydami kognityvines ir elgesio strategijas, išskyrė funkcionalias (adaptyvias) ir disfunkcionalias (neadaptyvias) strategijas. Funkcionalioms (adaptyvioms) strategijoms būdingas optimizmas, sėkmės laukimas, teigiamas nusiteikimas, atkaklumas bei pastangos siekiant užsibrėžtų tikslų, atsparumas susidūrus su sunkumais. Pavyzdžiui, optimistinė strategija pasireiškia kaip sėkmės siekimas, paremtas aukštų rezultatų laukimu, atsiradusiu iš ankstesnės teigiamos patirties. Reflektyvaus mąstymo strategiją taikantis žmogus geba susitelkti atlikdamas užduotis, gerai jas apmąsto ir įvertina. Disfunkcionalios (neadaptyvios) strategijos apibūdinamos kaip išmoktas bejėgiškumas, atkaklumo stoka siekiant tikslų, elgesys, trukdantis atlikti užduotis, nesėkmės laukimas, pesimizmas. Asmens, taikančio trukdymo sau strategiją, elgesys trukdo, o ne padeda įvykdyti užduotis, todėl, ištikus nesėkmei arba susidūrus su kliūtimi, žmogus siekia turėti pasiteisinimą savo elgesiui, priskiria nesėkmę išoriniams veiksniams. Žmogus, naudojantis pesimizmo strategiją, iš anksto susiduria su nerimu, nesėkmės baime, nepatiria pasitenkinimo bendraudamas su aplinkiniais (Norem, 1989). Pasak daugelio mokslininkų (Onatsu – Arvilommi, Nurmi, 2000, Eronen, 2000), jeigu asmuo tikisi, kad jam pasiseks, yra linkęs numatyti tikslus, kuria planus ir stengiasi juos įgyvendinti, tai sustiprina sėkmės tikimybę. Patyręs sėkmę toks asmuo dar labiau yra nusiteikęs sėkmei ir linkęs taikyti funkcionalias strategijas. Asmuo, kuris yra nerimastingas ir nesitiki sėkmės, yra linkęs vengti situacijų arba elgiasi taip, kad turėtų pasiteisinimą ištikus nesėkmei. Toks elgesys sumažina sėkmės tikimybę ir dar labiau skatina disfunkcionalių strategijų taikymą ateityje. Tyrimai rodo, kad ankstyvaisiais gyvenimo metais susiformavusi neigiamos aplinkos samprata (kuri išlieka ir vėlesniais gyvenimo etapais), nulemia iškreiptą aplinkos suvokimą, nuolatinis grėsmės arba nesėkmės lūkesčius, taip pat neefektyvių, destruktivių problemų sprendimo būdų taikymą neieškant papildomos informacijos, nulemia ribotą situacijų suvokimą ir atsakomųjų veiksmų atlikimą, priešiškus veiksmus kitų žmonių atžvilgiu (Dodge, Coie, 1987).

Taigi egzistuoja socialinio informacijos apdorojimo ir destruktivaus elgesio bei netinkamų strategijų parinkimo ryšys. Destruktyviai ir neadaptyvai besielgiantiems asmenims būdinga tendencija suvokti aplinką kaip priešišką, nes tai galėjo nulemti neigiama išgyventa patirtis vaikystėje, žiaurus tėvų elgesys su vaiku. Globos namuose gyvenantys vaikai ir paaugliai, išgyvenę vaikystėje tėvų priešišumą, susikuria agresyvios ir priešiškos aplinkos sampratą, o tai ateityje nulemia iškreiptą aplinkos suvokimą, nuolatinę grėsmės baimę, nulemia agresyvių gynybinių veiksmus. V. N. Oslon (2001) teigimu, sutrinka globotinių bazinis pasitikėjimo pasauliu jausmo formavimasis, atsiranda polinkis pasaulį vertinti kaip pavojingą, nepatikimą, keliantį grėsmę.

Apibendrinant mokslininkų tyrimų rezultatus galima manyti, kad globos namų auklėtiniai, anksti patyrę smurtą bei atskyrimą nuo šeimos, blogiau sugeba generuoti alternatyvius sprendimus sprendami įvairias problemas, prasčiau sugeba įveikti tarpinius tikslo pasiekimo etapus ir nesuvokia savo elgesio padarinių. Dauguma globos namų auklėtinių netiki, kad gali patys susidoroti su sunkumais ir išspręsti kilusias problemas, nesitiki sulaukti aplinkinių pagalbos, labiau jaučia, kad juos valdo įvykiai, dėl nesėkmių linkę kaltinti kitus. Reikėtų paminėti, kad vaikai neefektyviai veikia ne visose situacijose, o elgesio kokybė keičiasi ir priklauso nuo situacijos bei žmonių, su kuriais tuo metu bendraujama.

Ypač svarbu žinoti, kaip asmuo mąsto ir samprotauja apie save ir jį supantį pasaulį, kaip šie procesai vystosi, kaip jie susiję su socialiniu elgesiu, kaip suprantamos savo ir kitų žmonių elgesio priežastys. Pasak A. Rubino (2000), tam, kad asmuo galėtų kompetentingai elgtis socialinės sąveikos metu, jis turi suvokti kitų žmonių perspektyvą ir suprasti jų požiūrį.

Apžvelgus mokslinę literatūrą bei remiantis Lietuvos ir užsienio mokslininkų tyrimų rezultatais, daromos **prielaidos**, kad: (1) tėvų globą praradusiems paaugliams būdingas aukštesnis elgesio ir emocinių problemų įverčių lygis, jiems dažniau nei paaugliams, gyvenantiems pilnose šeimose, taikomos disfunkcionalios kognityvinės ir elgesio strategijos; (2) taikomos kognityvinės ir elgesio strategijos susijusios su elgesio ir emocinių problemų požymiais, tačiau ryšių pobūdis priklauso nuo to, kur paaugliai gyvena – ar globos institucijose, ar šeimose.

Tyrimo objektas: paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, elgesio ir emocinės problemos bei kognityvinės ir elgesio strategijos. **Tyrimo uždaviniai:** nustatyti ir palyginti globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių problemų bei kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių lygius, taip pat nustatyti elgesio ir emocinių problemų ryšį su kognityvinėmis bei elgesio strategijomis globos institucijose ir su abiem tėvais gyvenančių paauglių grupėse.

Tyrimo metodika

Tyrimo dalyviai: tyrime dalyvavo 215 (iš jų 86 vaikinai ir 129 merginos) Lietuvos globos namų auklėtinių ir 223 (iš jų 90 vaikinių ir 133 merginos) pilnose šeimose gyvenantys paaugliai.

Tyrimo metodai:

Paauglių elgesio ir emocinių problemų požymiai. Informacija apie paauglių elgesio ir emocines problemas rinkta naudojant Jaunuolių klausimyną (YSR 11/18: Youth Self – Report, Achenbach, 1991), kai informaciją apie tiriamųjų elgesio bei emocines problemas pateikia patys jaunuoliai. YSR 11/18 klausimyną sudaro 21 teiginys, skirtas jaunuolio kompetencijoms nustatyti, ir 122 teiginiai, skirti elgesio bei emocinėms problemoms įvertinti. YSR 11/18 skiriamos aštuonios skalės: nerimo/depresijos, somatinių skundų, atsiribojimo, agresyvaus ir delinkventinio elgesio, mąstymo, dėmesio ir socialinių problemų skalės. Šiame tyrime naudotos šešios skalės (nerimo, atsiribojimo, agresyvaus ir delinkventinio elgesio bei socialinių ir dėmesio problemų).

Paauglių kognityvinės ir elgesio strategijos. Paauglių taikomoms kognityvinėms ir elgesio strategijoms tirti naudotas Strategijų ir atribucijų klausimynas (SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire, Nurmi, Salmela – Aro, Haavisto, 1995), nustatantis strategijas ir siekių, ir socialinėje srityse. Klausimyną sudaro 60 klausimų ir 10 skalių, iš kurių 5 skirtos nustatyti, kokios kognityvinės ir elgesio strategijos taikomos laimėjimų kontekste, ir 5 – kokios kognityvinės ir elgesio strategijos taikomos socialiniame kontekste. *Laimėjimų srities skalės:* (1) su užduotimi nesusijusio elgesio skalė (rodo, kiek elgesys trukdo, o ne padeda atlikti užduotį); (2) sėkmės laukimo skalė (įvertina, kiek žmogus tikisi sėkmės ir nėra susirūpinęs dėl galimos nesėkmės); (3) socialinės paramos siekimo skalė (išmatuoja tokį elgesį, kuriuo žmogus linkęs siekti socialinės kitų žmonių paramos); (4) reflektivaus mąstymo skalė (padeda įvertinti, kiek žmogus, susidūręs su problema, praleidžia laiko svarstydamas ir tyrinėdamas įvairius galimus sprendimus); (5) užduoties įveikimo skalė (vertina, kiek žmogus tikisi, kad jis asmeniškai kontroliuoja padėtį, lyginant su išorinių veiksnių įtaka, atsitiktinumu arba kitais žmonėmis). *Socialinės srities skalės:* (6) sėkmės laukimo skalė (įvertina, kiek žmogus bendraudamas tikisi sėkmės ir nėra susirūpinęs dėl nesėkmės); (7) vengimo skalė (įvertina žmogaus siekį vengti socialinių situacijų ir jaustis bendraujant nerimastingai ir nepatogiai); (8) užduoties įveikimo skalė (išmatuoja, kiek žmogus tiki, kad jis asmeniškai kontroliuoja socialinę padėtį, lyginant su išorinių veiksnių įtaka, atsitiktinumu ir kitais žmonėmis); (9) pesimizmo skalė (įvertina, kiek žmogus bendraudamas nerimauja ir tikisi nesėkmės); (10) su užduotimi nesusijusio elgesio skalė (tiria, kiek žmogus yra linkęs naudotis būdais, trukdančiais įsitraukti į bendravimą).

Tyrimo rezultatai

Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, elgesio ir emocinių problemų ypatumai

Tikrinant iškeltą prielaidą, kad globos namų auklėtiniai pasižymi aukštesniu elgesio ir emocinių problemų įverčių lygiu, tyrimo metu nustatyti įverčių lygių skirtumai globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse. Statistinės analizės rezultatai parodė, kad globos institucijų auklėtiniai

pasižymi didesnėmis elgesio ir emocinėmis problemomis (žr. 1 lentelę). Globos namų ugdytiniais būdingi statistiškai reikšmingai aukštesni įverčiai pagal nerimo ($t=6,487$, $p=0,001$), atsiribojimo ($t=9,458$, $p=0,001$), dėmesio ($t=4,067$, $p=0,001$) bei socialinių ($t=8,641$, $p=0,001$) problemų skales. Taip pat jiems būdingas agresyvus ($t=2,912$, $p=0,004$) ir delinkventinis ($t=8,023$, $p=0,001$) elgesys. Gauti rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenantys paaugliai, kitaip nei tai būdinga su abiem tėvais gyvenantiems paaugliams, pasižymi didesnėmis bendravimo problemomis, yra uždaresni, mažiau pasitiki savimi išsakydami savo nuomonę, sunkiai sutaria su aplinkiniais, dažniau linkę elgtis agresyviai ir konfliktiškai bei pažeidinėti elgesio taisykles, sunkiau paklūsta aplinkinių reikalavimams. Be to, globotiniams būdingas stipriau išreikštas vienišumo jausmas, nerimastingumas, jautrumas kritikai bei asmeninių santykių vengimas.

Statistiškai reikšmingai aukštesni elgesio ir emocinių problemų įverčiai pagal visas skales globos namų auklėtinių grupėje, aukštas nerimastingumo lygis, socialinių santykių vengimas, nesugebėjimas laikytis visuomenėje priimtų elgesio normų bei taisyklių, taip pat agresyvus, priešiškas elgesys gali būti sietini su vaikystėje išgyventais traumuojančiais įvykiais, prosocialaus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumu, ankstyva neigiama patirtimi, o tai apsunkina socialiai priimtino elgesio formavimąsi. Iš šeimos perimtas netinkamo elgesio modelis tampa pagrindu tam, kaip vaikas palaikys santykius su aplinkiniais, prisitaisyti socialinėje grupėje.

1 lentelė. **Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių problemų įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (SD) palyginimas**

	Globos namų auklėtiniai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		<i>t – testo rezultatai</i>	
	M	SD	M	SD	t	p
Nerimas/depresija	8,24	4,55	5,75	3,35	6,487	0,001
Atsiribojimas	5,68	3,0	3,22	2,4	9,458	0,001
Socialinės problemos	7,27	3,74	4,54	2,77	8,641	0,001
Delinkventinis elgesys	8,22	4,31	5,18	3,57	8,023	0,001
Agresija	10,74	5,91	9,26	4,61	2,912	0,004
Dėmesio problemos	7,91	3,17	6,76	2,72	4,067	0,001

Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, kognityvinės ir elgesio strategijos

Siekiant išsiaiškinti, ar praradusiems tėvų globą paaugliams būdinga dažniau taikyti disfunkcionali (neadaptyvūs) kognityvinės strategijos, buvo atlikta kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių vidurkių palyginamoji analizė naudojant *t – testą* (žr. 2 lentelę). Tyrimo rezultatai parodė, kad paaugliai iš globos institucijų mažiau linkę taikyti socialinio palaikymo siekimo strategiją, t. y. siekti socialinės kitų žmonių paramos ($t=-4,842$, $p=0,001$), linkę vengti socialinių situacijų ir jaučiasi nepatogiai bendraudami ($t=8,011$, $p=0,001$). Galima manyti, kad globotiniai, išgyvenę atskyrimą nuo tėvų, nereikalingumo jausmą, dažniau nei paaugliai iš pilnų šeimų linkę vengti socialinių situacijų ir dažniau jaučiasi nepatogiai bendraudami su kitais žmonėmis. Globos namuose gyvenantiems paaugliams stipriau pasireiškiantis socialinis vengimas, atsiribojimas nuo bendraamžių neleidžia įgyti bendravimo, santykių užmezgimo ir išlaikymo įgūdžių. Globotiniai retai taiko tokį elgesį, kuriuo siekiama socialinės kitų žmonių paramos, o tai gali būti susiję su ankstyva neigiama patirtimi, nusivylimu kitais žmonėmis.

Tyrimu nustatyta, kad bendraudami su kitais žmonėmis globotiniai mažiau tikisi sėkmės ir yra labiau susirūpinę dėl nesėkmės ($M=11,43$, $SD=1,91$). Galima manyti, kad globos namų sąlygomis augantiems paaugliams, kurie yra gana izoliuoti nuo išorinio pasaulio, trūksta bendravimo įgūdžių, socialinio ir emocinio pasitikėjimo kitais žmonėmis labiau, nei tai būdinga paaugliams, gyvenantiems su abiem tėvais. Socialinio palaikymo trūkumas gali sukelti gynybinį pesimizmą, todėl jie dažnai yra nusiteikę patirti nesėkmę. Baimė palaikyti asmeninius santykius, nusiteikimas nesėkmei dar labiau apriboja globotinių bendravimą su aplinkiniais, skatina uždaramą ir socialinę izoliaciją. Paauglių, gyvenančių su abiem tėvais, grupėje nustatytas statistiškai reikšmingai aukštesnis vidurkis ($M=12,76$, $SD=1,55$) pagal sėkmės laukimo skalę bendravimo situacijose leidžia manyti, kad pastarieji turi gana stiprų ryšį su jais supančia aplinka, iš socialinės aplinkos sulaukia daugiau palaikymo, pritarimo, todėl labiau pasitiki kitais žmonėmis bei savo galimybėmis ir bendraudami tikisi didesnės sėkmės, mažiau nerimauja dėl nesėkmių. Kaip parodė tyrimo rezultatai, globotiniai bendraudami dažniau nerimauja ($M=10,72$, $SD=1,72$) bei labiau linkę naudotis būdais, trukdančiais įsitraukti į bendravimą ($M=16,28$, $SD=2,28$). Šias strategijas mažiau būdinga taikyti pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams (atitinkamai ($M=9,84$, $SD=1,72$) ir ($M=15,26$, $SD=2,77$), kurie geriau geba pasirinkti situacijai adekvačias el-

gesio strategijas netrukdydami savo elgesiu patys sau. Apskaičiavus t – testą pagal minėtas skales, nustatyti statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai ($p=0,001$).

Rezultatai rodo ryškias skirtumo tendencijas: su abiem tėvais gyvenantys paaugliai labiau tikisi sėkmės ir nėra susirūpinę dėl nesėkmės ($t=-6,281$, $p=0,001$), daugiau linkę praleisti laiko tyrinėdami ir analizuodami įvairius sprendimus susidūrę su problemomis bei sunkumais ($t=-3,45$, $p=0,001$). Vadinasi, galima manyti, kad šeimose gyvenantiems paaugliams mažiau būdingas išmoktas bejėgiškumas, jie daug labiau pasitiki savo jėgomis, turi aiškius siekius, tikslus, kuriuos stengiasi įgyvendinti ir lengvai nepasiduoda susidūrę su kliūtimis, o stengiasi jas įveikti ieškodami įvairių galimų problemų sprendimo būdų. Be to, pilnose šeimose gyvenantys paaugliai dažniau taiko užduoties įveikimo strategiją laimėjimų srityje, t. y. tiki, kad asmeniškai kontroliuoja situacijas, palyginti su išorinių veiksnių įtaka, kitais žmonėmis ir atsitiktinumais ($M=21,42$, $SD=2,37$), bei labiau linkę taikyti užduoties įveikimo strategiją socialinėse situacijose ($M=27,01$, $SD=2,77$), pasižymi didesne draša ir gebėjimu išreikšti savo nuomonę ir tiki, kad gali kontroliuoti bendravimo situacijas daugiau, nei tai būdinga globos namuose gyvenantiems paaugliams (atitinkamai ($M=19,88$, $SD=2,4$) ir ($M=25,17$, $SD=2,67$)), kurie labiau linkę demonstruoti išmoktą bejėgiškumą ir save vertina kaip nesugebantys kontroliuoti situacijos ir siekdami užsibrėžtų tikslų, ir palaikydami asmeninius santykius. Vyraujantis pasyvumas, bejėgiškumas trukdo įveikti kliūtis ir atlikti užduotis, laisvai išreikšti savo norus, mintis.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad globos namuose gyvenantys paaugliai mažiau linkę siekti socialinės paramos laimėjimų srityje, mažiau tikisi sėkmės ir labiau nerimauja dėl nesėkmių, jiems labiau būdingas socialinis vengimas, pesimizmas ir su užduotimi nesusijęs elgesys, bei mažiau būdinga taikyti užduoties įveikimo strategiją ir laimėjimų, ir bendravimo situacijose. Paaugliai, gyvenantys pilnose šeimose, susidūrę su sunkumais daugiau laiko praleidžia analizuodami įvairius galimus sprendimus bei dažniau nei globos namų ugdytiniai linkę taikyti užduoties įveikimo strategiją laimėjimų situacijose. Galima daryti prielaidą, kad šeima ir socialinė aplinka turi įtakos kognityvinių ir elgesio strategijų susiformavimui bei taikymui socialinėse situacijose ir laimėjimų srityje. Globos ir meilės deprivacija, gyvenimas be tėvų bei šeimos pakeitimas institucine įstaiga sukelia rimtų ir ilgalaikių padarinių, nulemia socialinių santykių vengimą, nerimastingumą ir nepatogumo jausmą bendraujant su kitais. Nepalankios gyvenimo sąlygos, konstruktyvaus elgesio pavyzdžio trūkumas, emocinių santykių nepastovumas arba jų nebuvimas, gyvenimas valdiškuose namuose skatina neadaptivių kognityvinių strategijų formavimąsi ir laimėjimų, ir socialinės srities kontekste.

2 lentelė. **Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių* ir elgesio strategijų** laimėjimų kontekste ir socialiniame kontekste vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (SD) palyginimas**

	Globos namų auklėtiniai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t – testo rezultatai	
	M	SD	M	SD	t	p
* Su užduotimi nesusijęs elgesys	15,59	1,82	14,66	2,01	5,112	0,001
* Sėkmės laukimas	11,24	2,13	12,59	2,37	-6,281	0,001
* Socialinės paramos siekimas	16,68	2,43	17,8	2,38	-4,842	0,001
* Reflektyvus mąstymas	17,29	2,49	18,04	1,97	-3,45	0,001
* Užduoties įveikimas	19,88	2,4	21,42	2,37	-6,754	0,001
** Sėkmės laukimas	11,43	1,91	12,76	1,55	-7,987	0,001
** Trukdymas sau	16,28	2,28	15,26	2,77	4,191	0,001
** Socialinis vengimas	13,77	2,82	11,64	2,74	8,011	0,001
** Užduoties įveikimas	25,17	2,67	27,01	2,77	-7,081	0,001
** Pesimizmas	10,72	1,72	9,84	1,72	5,309	0,001

Globos namų auklėtinių ir paauglių iš pilnų šeimų taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų ryšys su elgesio ir emocinėmis problemomis

Siekiant išsiaiškinti, kaip paauglių elgesio ir emocinės problemos susijusios su kognityvinėmis ir elgesio strategijomis, buvo apskaičiuoti Pearsono koreliacijos koeficientai.

Analizuojant paauglių, gyvenančių globos institucijose, taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų bei elgesio ir emocinių problemų ryšius, tyrimo rezultatai parodė, kad globotiniai, išgyvenantys nerimą bei depresines nuotaikas, mažiau tikisi sėkmės ir yra labiau susirūpinę dėl nesėkmės ($r=-0,173$, $p=0,011$), taip pat linkę naudoti būdus, trukdančius įsitraukti į bendravimą ($r=0,173$, $p=0,011$), vengia socialinių situacijų ($r=0,213$, $p=0,002$), bendraudami tikisi nesėkmės ($r=0,281$, $p<0,001$).

Nustatyti statistiškai reikšmingi ryšiai leidžia teigti, kad asmeninių santykių vengiantys globos namų auklėtiniai mažiau tikisi sėkmės ($r=-0,136$, $p=0,047$) ir socialiniame ($r=-0,174$, $p=0,031$) kontekste. Kuo dažniau globotiniai trukdo sau įsitraukti į bendravimą ($r=0,238$, $p<0,001$), jaučiasi nepatogiai ($r=0,298$, $p<0,001$) ir yra nerimastingi bei tikisi nesėkmės bendraudami ($r=0,289$, $p<0,001$), tuo jie yra uždaresni, pasyvesni, linkę vengti socialinių situacijų, palaikyti ryšius su kitais žmonėmis.

Kaip parodė tyrimo rezultatai, dauguma strategijų yra reikšmingos numatant socialines globos namų ugdytinių problemas. Nustatyta, kad kuo dažniau globotiniai linkę naudotis būdais, trukdančiais įsitraukti į bendravimą ($r=0,183$, $p=0,007$), kuo dažniau vengia socialinių situacijų ($r=0,248$, $p<0,001$) ir jaučiasi nerimastingi ir bendraudami su žmonėmis tikisi nesėkmės ($r=0,261$, $p<0,001$), tuo labiau šiems paaugliams būdingos socialinės problemos, nesugebėjimas užmegzti, išlaikyti ir nutraukti santykius su aplinkiniais. Nustatytos statistiškai reikšmingos neigiamos socialinių problemų ir sėkmės laukimo koreliacijos laimėjimų ($r=-0,224$, $p<0,001$) bei socialiniame ($r=-0,158$, $p=0,02$) kontekste leidžia manyti, kad su aplinkiniais nesutariantys ir mažiau mėgstami kitų žmonių globotiniai mažiau tikisi sėkmės ir yra susirūpinę dėl nesėkmės galimybių ir atlikdami užduotis, ir bendraudami su kitais žmonėmis.

Statistiškai reikšmingai susijusios sėkmės laukimo strategijos laimėjimų ($r=-0,35$, $p<0,001$) ir socialiniame kontekste ($r=-0,143$, $p=0,037$) su agresyviu elgesiu rodo, kad globotiniai, pasižymintys agresyviu, aplinkinius žeidžiančiu elgesiu, mažiau tikisi sėkmės atlikdami užduotis ir bendraudami su kitais žmonėmis. Agresyvūs globotiniai labiau linkę nerimauti bendravimo situacijose ($r=0,21$, $p=0,002$). Nustatytas neigiamas ryšys leidžia teigti, kad agresyviai besielgiantys globotiniai mažiau linkę tikėti, kad jie asmeniškai kontroliuoja socialines situacijas, lyginant su išorinių veiksnių įtaka arba kitais žmonėmis ($r=-0,176$, $p=0,01$).

Nustatytos statistiškai reikšmingos neigiamos sėkmės laukimo strategijos laimėjimų kontekste ir delinkventinio elgesio ($r=-0,236$, $p<0,001$) bei dėmesio problemų ($r=-0,28$, $p<0,001$) koreliacijos rodo, kad linkę pažeidinėti taisykles bei nepaklusti elgesio normoms, taip pat nekantrūs, neatidūs, nervingi ir impulsyvūs globotiniai mažiau tikisi sėkmės ir daugiau nerimauja dėl nesėkmės laimėjimų kontekste. Delinkventiniu elgesiu ($r=0,161$, $p=0,018$) ir dėmesio problemomis ($r=0,258$, $p<0,001$) pasižymintys globos institucijose gyvenantys paaugliai bendraudami labiau linkę nerimauti ir dažniau tikisi nesėkmės bendraudami.

3 lentelė. **Globos namų auklėtinių taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų bei elgesio ir emocijų sunkumų ryšiai**

	Nerimas	Atsiribojimas	Socialinės problemos	Agresija	Delinkventinis elgesys	Dėmesio problemos
Su užduotimi nesusijęs elgesys	-0,11	-0,13	-0,10	-0,01	0,08	-0,09
Sėkmės laukimas	0,07	-0,14*	-0,22**	-0,35**	-0,234**	-0,28**
Socialinės paramos siekimas	-0,04	-0,08	-0,11	0,03	0,01	0,10
Reflektyvus mąstymas	0,06	-0,03	-0,10	-0,05	0,02	0,02
Užduoties įveikimas	-0,05	-0,08	-0,16	0,12	-0,07	-0,05
Sėkmės laukimas	-0,17*	-0,17*	-0,16*	-0,14*	-0,12	-0,16
Trukdymas sau	0,17*	0,24**	0,18**	0,04	-0,03	0,07
Socialinis vengimas	0,21**	0,30**	0,25**	0,03	-0,07	0,10
Užduoties įveikimas	0,04	0,02	-0,10	-0,18**	-0,09	-0,11
Pesimizmas	0,28*	0,29**	0,26**	0,21*	0,16*	0,26**

Pastaba: * $p<0,01$, ** $p<0,001$

Kaip parodė tyrimo rezultatai, pilnose šeimose gyvenantys paaugliai, taikantys su užduotimi nesusijusio elgesio ($r=0,294$, $p<0,001$) ir reflektivaus mąstymo ($r=0,144$, $p=0,031$) kognityvines strategijas laimėjimų kontekste bei trukdymo sau ($r=0,232$, $p<0,001$), socialinio vengimo ($r=0,138$, $p=0,039$) ir pesimizmo ($r=0,321$, $p<0,001$) strategijas socialinėje srityje, dažniau patiria nerimo požymius. Be to, paaugliai, dažniau išgyvenantys depresines nuotaikas, mažiau tikisi sėkmės ir yra labiau susirūpinę dėl nesėkmės galimybių laimėjimų srityje ($r=-0,312$, $p<0,001$).

Nagrinęjant kintamųjų ryšius, nustatyti gana stiprūs neigiamos socialinio atsiribojimo ir sėkmės laukimo ($r=-0,365$, $p<0,001$) bei socialinės paramos siekimo kognityvinių strategijų ($r=-0,336$, $p<0,001$) laimėjimų kontekste koreliacijos ir teigiami trukdymo sau ($r=0,285$, $p<0,001$) bei socialinio vengimo strategijų ($r=0,413$, $p<0,001$) socialiniame kontekste ryšiai. Vadinas, galima manyti, kad aplinkinių

žmonių linkę šalintis ir socialinių santykių vengiantys paaugliai, gyvenantys su abiem tėvais, mažiau tikisi sėkmės ir socialinės kitų žmonių paramos bei jaučiasi nerimastingai ir nepatogiai bendraudami, jie dažniau linkę taikyti elgesį, kuris trukdo, o ne padeda bendraujant. Nustatyti statistiškai reikšmingi ryšiai parodė, kad paaugliai, vengiantys su aplinkiniais palaikyti socialinius asmeninius santykius, dažniau taiko su užduotimi nesusijusį elgesį ($r=0,161$, $p=0,016$), mažiau tikisi sėkmės ir nerimauja dėl nesėkmės ($r=-0,214$, $p<0,001$) bei bendraudami išgyvena nerimą ($r=0,182$, $p=0,007$).

Analizuojant socialinių problemų ir kognityvinių bei elgesio strategijų ryšius nustatyta, kad su užduotimi nesusijęs elgesys ($r=0,139$, $p=0,039$) laimėjimų kontekste ir trukdymo sau ($r=0,224$, $p<0,001$), socialinio vengimo ($r=0,259$, $p<0,001$) bei pesimizmo ($r=0,177$, $p=0,008$) kognityvinės strategijos socialiniame kontekste statistiškai reikšmingai teigiamai susiję su socialinėmis problemomis. Kuo labiau paaugliai, gyvenantys pilnose šeimose, pasižymi didesnėmis socialinėmis problemomis, prastu sutarimu su aplinkiniais, tuo jie mažiau linkę siekti socialinės kitų žmonių paramos ($r=-0,195$, $p=0,003$), nesitiki sėkmės bendravimo ($r=-0,279$, $p<0,001$) ir laimėjimų ($r=-0,382$, $p<0,001$) srityse.

Analizuojant, kaip eksternalios (agresyvaus ir delinkventinio) elgesio problemos susijusios su kognityvinėmis ir elgesio strategijomis, nustatytos statistiškai reikšmingos neigiamos agresyvaus ($r=-0,289$, $p<0,001$) ir delinkventinio ($r=-0,312$, $p<0,001$) elgesio bei sėkmės laukimo kognityvinės strategijos laimėjimų kontekste koreliacijos leidžia teigti, kad agresyviai besielgiantys paaugliai, linkę pažeidinėti elgesio normas ir taisykles, mažiau tikisi sėkmės ir yra susirūpinę dėl nesėkmės galimybės, pasižymi tendencija vengti socialinių situacijų, bendraudami jaučiasi nepatogiai ($r=0,165$, $p=0,014$).

Kaip parodė tyrimo rezultatai, dėmesio problemomis pasižymintys paaugliai, gyvenantys su abiem tėvais, dažniau naudoja elgesį, kuris labiau trukdo, o ne padeda atlikti užduotis ($r=0,301$, $p<0,001$). Neatidūs, impulsyvūs paaugliai bendraudami labiau linkę nerimauti ($r=0,169$, $p=0,012$), mažiau tikisi sėkmės ($r=-0,44$, $p<0,001$) laimėjimų kontekste.

4 lentelė. Pilnose šeimose gyvenančių paauglių taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų bei elgesio ir emocinių problemų ryšiai

	Nerimas	Atsiribojimas	Socialinės problemos	Agresija	Delinkventinis elgesys	Dėmesio problemos
Su užduotimi nesusijęs elgesys	0,29**	0,16*	0,14*	0,03	0,02	0,30**
Sėkmės laukimas	-0,31**	-0,37**	-0,38**	-0,29**	-0,31**	-0,44**
Socialinės paramos siekimas	-0,04	-0,34**	-0,20**	-0,06	0,03	-0,01
Reflektyvus mąstymas	0,14*	0,01	-0,06	-0,06	-0,11	0,07
Užduoties įveikimas	0,04	-0,01	-0,10	-0,09	-0,08	-0,07
Sėkmės laukimas	-0,07	-0,21**	-0,28**	-0,07	-0,07	-0,07
Trukdymas sau	0,23*	0,26**	0,22**	-0,06	-0,05	0,08
Socialinis vengimas	0,14*	0,41**	0,26**	-0,01	0,17*	0,01
Užduoties įveikimas	0,01	-0,10	-0,103	-0,05	0,08	0,03
Pesimizmas	0,32**	0,18**	0,18**	0,01	0,08	0,17*

Pastaba: * $p<0,01$, ** $p<0,001$

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad ir globos namų auklėtinių, ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse tam tikros kognityvinės ir elgesio strategijos bei elgesio ir emocinės problemos yra tarpusavyje susiję kintamieji. Kaip parodė tyrimo rezultatai, globos namų auklėtinių ir paauglių, gyvenančių su abiem tėvais, kognityvinės ir elgesio strategijos nevienodai susijusios su elgesio ir emocinėmis problemomis.

Paauglių, gyvenančių globos institucijose, grupėje adaptyvios strategijos (sėkmės laukimo ir užduoties įveikimo laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ir užduoties įveikimo socialiniame kontekste) ir neadaptyvios strategijos (trukdymo sau, socialinio vengimo ir pesimizmo bendravimo kontekste) susijusios su nerimo, atsiribojimo, socialinių bei dėmesio problemomis, taip pat su agresyviu ir delinkventiniu elgesiu (žr. 3 lentelę). Aštuonios kognityvinės ir elgesio strategijos pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje leidžia numatyti elgesio ir emocinių problemų požymius: adaptyvios strategijos (sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, refleksyvaus mąstymo laimėjimų kontekste ir sėkmės laukimo socialiniame kontekste) bei neadaptyvios strategijos (su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste bei trukdymo sau, socialinio vengimo ir pesimizmo strategijos socialiniame kontekste) (žr. 4 lentelę).

Išvados

Remiantis mokslinės literatūros analize galima teigti, kad nepalankios augimo sąlygos, prosocialaus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumas, socialinės patirties stoka, šeimoje išmoktas netinkamo elgesio modelis, taip pat augimo sąlygos globos institucijose apriboja funkcionalių (adaptyvių) kognityvinių ir elgesio strategijų formavimąsi, trukdo perimti prosocialų elgesį.

Tyrimo rezultatai patvirtino prielaidą, kad tėvų globą praradusiems paaugliams būdingos stipriau išreikštos elgesio ir emocinės problemos. Nustatyta, kad globos namų auklėtiniai pasižymi aukštesniu nerimo ($p < 0,001$), socialinio atsiribojimo ($p < 0,001$), dėmesio ($p < 0,001$) bei socialinių problemų ($p < 0,001$), taip pat agresyvaus ($p < 0,001$) ir delinkventinio ($p < 0,001$) elgesio lygiu.

Tyrimo rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenantys paaugliai dažniau linkę taikyti disfunkcionalias (neadaptivias) kognityvines ir elgesio strategijas ir laimėjimų, ir socialinėje srityse. Nustatyta, kad globotiniai mažiau linkę siekti kitų žmonių socialinės paramos ($p < 0,001$), vengia socialinių situacijų ($p < 0,001$), jaučiasi nerimastingi ($p < 0,001$) ir mažiau tikisi sėkmės ($p < 0,001$) bendraudami. Be to, globos namų auklėtiniai dažniau taiko elgesį, kuris trukdo atlikti užduotis ir siekti tikslų ($p < 0,001$), palaikyti asmeninius santykius ($p < 0,001$). Su abiem tėvais gyvenantys paaugliai labiau tikisi sėkmės siekdami tikslų ($p < 0,001$), susidūrę su problemomis daugiau laiko praleidžia analizuodami įvairius sprendimus ($p < 0,001$) bei dažniau taiko užduoties įveikimo strategiją ir laimėjimų ($p < 0,001$), ir socialiniame ($p < 0,001$) kontekste.

Atlikus koreliacinę analizę nustatyti elgesio ir emocijų problemų bei kai kurių kognityvinių ir elgesio strategijų statistiškai reikšmingi ryšiai ir globos institucijose, ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse suteikia nemažai informacijos numatant elgesio ir emocijų problemas.

LITERATŪRA

1. **Achenbach T. M.** Manual for the Youth Self Report Form and 1991 Profile. – Burlington: University of Vermont, Department of Psychology, 1991.
2. **Bowlby J.** Attachment and loss. Loos: Sadness and Depression. – New York: Basic Books, 1980. Vol. 3.
3. **Cantor N.** From thought to behavior: „Having“ and „Doing“ in the study of personality and cognition // *American Psychologist*. 1990. No. 45.
4. **Dadds M. R., Heard P. M., Rapee R. M.** Anxiety disorders in Childhood // *Child Development*. 1990. Vol. 61.
5. **Dodge K. A., Coie J. D.** Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 53 (6).
6. **Eronen S.** Achievement and Social Strategies and The Cumulation of Positive and Negative Experiences During Young Adulthood. – Helsinki: Yliopisto, 2000.
7. **Hukkanen R., Sourander A., Bergroth L., Piha J.** Follow-up of children and adolescents in residential care in children's homes // *Nord Journal of Psychiatry*. 1999. Vol. 53.
8. **Hukkanen R., Sourander A., Bergroth L., Piha J.** Psychosocial factors and adequacy of services for children in children's homes // *European Child & Adolescent Psychiatry*. 1999. Vol. 8.
9. **Kadushin A., Martin J.** Child Welfare Services/Fourth Edition. – New York, London, 1980.
10. **Lietuvos Respublikos** vaiko globos įstatymas. 1998 m. kovo 24 d. Nr. VIII – 647, Vilnius.
11. **Norem J. K.** Cognitive Strategies as Personality: Effectiveness, Specificity, Flexibility and Change / D. M. Buss, N. Cantor (Eds.). *Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions*. – New York: Springer – Verlag, 1989.
12. **Nurmi J. E., Salmela – Aro K., Haavisto T.** The Strategy and Attribution Questionnaire: Psychometric Properties // *European Journal of Psychological Assessment*. 1995. Vol. 11.
13. **Nurmi J. E., Onatsu T., Haavisto T.** Underachievers' cognitive and behavioral strategies self – handicapping at school // *Contemporary Educational Psychology*. 1995. Vol. 20.
14. **Onatsu – Arvilommi T., Nurmi J. E.** The role of task - avoidant and task – focused behaviors in the development of reading and mathematical skills during the first school year: A cross – lagged longitudinal study // *Journal of Educational Psychology*. 2000. Vol. 92.
15. **Rubin A.** Growing up in Social Transition: In Search of a Late – Modern Identity. – Turun Yliopisto, 2000.
16. **Schultz D., Izard C. E., Ackerman B. P.** Emotion knowledge in economically disadvantaged children: Self-regulatory antecedents and relations to social difficulties and withdrawal // *Development and Psychopathology*. 2001. Vol. 13.
17. **Shonk S. M., Cicchetti D.** Maltreatment, Competency Deficits, and Risk for Academic and Behavioral Maladjustment // *Developmental Psychology*. 2001. Vol. 37 (1).
18. **Tizard B., Blatchford P., Burke J., Farquhar C., Plewis I.** Young children at school in the inner city. – Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
19. **Vorria P., Wolkind S., Rutter M., Pickles A., Hobsbaum A.** A Comparative Study of Greek Children in Long-term Residential Group Care and in Two-parent Families: Social, Emotional and Behavioural Differences // *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 1998. Vol. 39 (2).

20. **Ослон В. Н.** Замещающая профессиональная семья как одна из моделей решения проблемы сиротства в России // Вопросы психологии. 2001. Но. 3.
21. **Прихожан А. М., Толстых Н. Н.** Психология сиротства. – Москва, 2005.

FEATURES OF COGNITIVE STRATEGIES AND EMOTIONAL PROBLEMS OF ORPHANED AND ABANDONED TEENAGERS WHO LIVE IN INSTITUTIONS, AND TEENAGERS WHO LIVE WITH A PARENT (PARENTS)

Doctoral Candidate Kristina Samašonok,

Šiauliai University

Prof. Dr. Rita Žukauskienė,

Mykolas romeris University

Prof. Habil. Dr. Vytautas Gudonis

Šiauliai University

The paper deals with theoretical aspects of the factors determining the lack of prosocial behaviour of children who live in institutions and domination of dysfunctional (non-adaptive) cognitive and behavioural strategies. The aim of this investigation was to determine peculiarities and differences of cognitive, behavioural strategies and emotional problems of orphaned and abandoned children and children living with a parent (parents). 11-17 year old teenagers living in institutions (n=215) and living with a parent (parents) (n=223) took part in the investigation. Youth Self Report (YSR 11/18; Youth Self Report, Achenbach, 1991) was used to assess behavioural and emotional problems. Strategy and Attribution Questionnaire (SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire, Nurmi, Salmela – Aro, Haavisto, 1995) was used to evaluate cognitive and behavioural strategies of teenagers determining strategies in achievement and social contexts.

The results have shown that orphaned/abandoned children could be characterized as having higher levels of depression/anxiety, social and withdrawal problems, aggressive and delinquent behavioural than children living with parents. The results have also shown that such children more often employ dysfunctional and behavioural strategies: they less often seek for social support, try to avoid social situations, feel anxious and hope for successful communication. Abandoned children also employ behavioural methods that prevent them from communication. The investigation also showed that children living with both parents more often hope for success and are not anxious about failures that can emerge while implementing the goals, they also spend more time on analyzing different decisions connected with difficulties and more often employ task-solving strategies in winning and social contexts, than functional (adaptive) strategies that are employed by orphaned/abandoned children.

The investigation also showed, that it is possible to foresee the features of behavioural and emotional problems of children regardless living conditions, on the basis of some cognitive and behavioural strategies. It was found, that adaptive strategies (hope for success, task-solving in social contexts and hope for success in communication contexts) and non adaptive strategies (self interruption, social avoidance and pessimism in communication contexts) employed by abandoned/orphaned children are connected with anxiety, dissociation, features of social and attention problems, and also with aggressive and delinquent behaviour. On the basis of adaptive (hope for success, social support, reflexive thinking in hope for success social context) and non adaptive strategies (winning situations in tasks not connected with behaviour and self interruption, social avoidance and social pessimistic context) of children living with parents, features of behavioural and emotional problems can be foreseen.

Dysfunctional (non adaptive) cognitive and behavioural strategies employed by abandoned children and better seen emotional and behavioural strategies can be connected with negative early experience, lack of example of prosocial behavioural of parents, lack of social experience and living in foster houses.

Keywords: orphaned and abandoned children, functional (adaptive) and dysfunctional (non adaptive) cognitive and behavioural strategies, behavioural and emotional problems.